

A Comprehensive Bibliometric Analysis and Providing a Model for Evaluating and Improving the Performance of Free Trade Zones

Hossein Abbasi

Associate Professor, Department of Management, Faculty of Economics and Management, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: H.Abbasi@Tabrizu.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received in revised form 08

April 2025

Accepted 28 June 2025

Keywords:

Free Zones, Free Zone
Components, Export
Processing Zones, Free Trade
Zones, Bibliometric Analysis

The success of free zones depends on the regular and continuous evaluation of the components and coordination of these elements. The present study aims to identify the components and elements of free zones and provide a framework for evaluating and improving the performance of the zones. The research method is descriptive-analytical and based on library documents. The required data was extracted from the Scopus citation database as well as reports of international organizations in the period 2000-2025. Word co-occurrence analysis was performed to identify the main clusters and components of free zones and to present the graphical results of bibliometric data with VOS viewer software. By systematically reviewing the literature, the components of free zones were identified in the form of three legal elements, incentives and infrastructure and a research model was presented. The interaction between these components is very important for the success of free zones and the integration and balance between all components must be ensured. This article describes a framework and structure that is presented to provide practical support and strengthen the theoretical understanding of policymakers and free zone management. Also, by identifying and introducing the components of a free zone, it enables feasibility assessments of zones in the country, as well as regular evaluations and improvement of the performance of the zones.

Cite this article: Abbasi, H. (2025). A Comprehensive Bibliometric Analysis and Providing a Model for Evaluating and Improving the Performance of Free Trade Zones. *Journal of International Business Administration*, 08 (03),169-190. <https://doi.org/10.22034/jiba.2025.66488.2332>

© The Author (s). Publisher: University of Tabriz.

ارائه الگوی ارزیابی و بهبود عملکرد مناطق آزاد تجاری با رویکرد بیلیومتریک

حسین عباسی

دانشیار، گروه مدیریت، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: H.Abbaasi@Tabrizu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۳۰۴/۰۱/۱۹</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۳۰۴/۰۴/۰۷</p> <p>کلیدواژه‌ها: مناطق آزاد، اجزای مناطق آزاد تجاری، مناطق پردازش صادراتی، بیلیومتریک</p>	<p>موفقیت مناطق آزاد به ارزیابی منظم و مستمر اجزا و نیز هماهنگی میان این عناصر بستگی دارد. مطالعه حاضر با هدف آشکارسازی اجزا و عناصر مناطق آزاد و ارائه چارچوبی برای ارزیابی و بهبود عملکرد این مناطق انجام شده است. روش انجام پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر اسناد کتابخانه‌ای است. داده‌های مورد نیاز از پایگاه استنادی اسکوپوس و همچنین گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی در بازه زمانی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ استخراج شده است. تحلیل هم‌رخدادی واژگان به‌منظور شناسایی خوشه‌های اصلی و اجزای مناطق آزاد و نیز ارائه نتایج گرافیکی داده‌های بیلیومتریک با استفاده از نرم‌افزار VOSviewer انجام شده است. با بررسی و مرور نظام‌مند ادبیات پژوهش، اجزای مناطق آزاد در قالب سه عنصر «چارچوب قانونی»، «مشوق‌ها» و «زیرساخت‌ها» شناسایی و مدل پژوهش ارائه شده است. تعامل میان این مؤلفه‌ها برای موفقیت مناطق آزاد بسیار حائز اهمیت است و لازم است از یکپارچگی و تعادل میان تمامی اجزا اطمینان حاصل شود. این مقاله چارچوب و ساختاری را تبیین می‌کند که با هدف پشتیبانی عملی و تقویت درک نظری سیاست‌گذاران و مدیران مناطق آزاد ارائه شده است. همچنین، با شناسایی و معرفی اجزای تشکیل‌دهنده مناطق آزاد، امکان ارزیابی امکان‌سنجی این مناطق در کشور و نیز انجام ارزیابی‌های منظم و بهبود عملکرد آن‌ها فراهم می‌شود.</p>

استناد: عباسی، حسین. (۱۴۰۴). ارائه الگوی ارزیابی و بهبود عملکرد مناطق آزاد تجاری با رویکرد بیلیومتریک، مدیریت و کسب و کارهای بین‌المللی، ۸ (۳)، ۱۶۹-۱۹۰.

<https://doi.org/10.22034/jiba.2025.66488.2332>

ناشر: دانشگاه تبریز. © نویسندگان.

مقدمه

در سال‌های اخیر و همگام با گسترش جهانی‌شدن، مناطق ویژه اقتصادی در سراسر جهان اهمیت روزافزونی یافته است. تعداد این مناطق در سال ۲۰۱۸ به نزدیک به ۵۴۰۰ منطقه در سراسر جهان رسید که ۴۲.۶ درصد آن مناطق آزاد است (آنکتاد، ۲۰۱۹). بیش از ۱۴۰ اقتصاد جهان؛ ۷۰ درصد کشورهای در حال توسعه و تقریباً تمامی اقتصادهای در حال گذار، از این مناطق بهره می‌برند. تعداد این مناطق در سال‌های اخیر با موج جدید سیاست‌های صنعتی افزایش چشمگیری داشته و ایجاد بیش از ۵۰۰ منطقه تخصصی نیز در حال طرح‌ریزی و اجرا است (عباسی و همکاران، ۱۴۰۴). این فعالیت اقتصادی عمدتاً با هدف دستیابی به اهداف مختلف از جمله جذب سرمایه‌گذاری، تقویت صنعت، کمک به تولید ناخالص داخلی، انتقال دانش و اشتغال‌زایی انجام می‌شود (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵). اما، مناطق آزاد با چالش‌های جدید ناشی از الزامات توسعه پایدار، دیجیتالی‌شدن، انقلاب صنعتی جدید، تغییر الگوهای تولید بین‌المللی و زنجیره‌های ارزش جهانی مواجه هستند. مناطق آزاد تجاری و صنعتی در ایران نیز به منظور دستیابی به تکنولوژی‌های پیشرفته، درآمد ارزی، جذب سرمایه‌های خارجی، ایجاد اشتغال، رشد و توسعه صادرات کالاهای صنعتی و تبدیلی تأسیس شده‌اند. ایجاد مناطق آزاد در صورت موفقیت، می‌تواند امتیازاتی همچون جذب سرمایه خارجی به ویژه در بخش‌های مولد، جذب و انتقال تکنولوژی به درون اقتصاد کشور، ایجاد فرصت‌های اشتغال در داخل کشور، افزایش تولید و ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی بویژه بخش صنایع و کمک به کشور برای ورود به بازارهای جهانی و آشنایی با تجارت خارجی و گسترش و متنوع ساختن صادرات برای اقتصادهای بسته و ناکارا داشته باشد (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵).

بر اساس آمار و اطلاعات موجود، بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد علی‌رغم زحمات، تلاش‌ها و مساعی سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران، و افزایش در تعداد و توسعه محدوده مناطق آزاد در ایران، متأسفانه عملکرد منطقه آزاد تجاری از نظر اهداف تعیین شده چندان مناسب نبوده و این مناطق عملکرد قابل قبولی نداشته‌اند (لطفعلی‌زاده، ۱۴۰۳؛ مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۴). همچنین، مطالعات موجود نشان می‌دهد این مناطق عمدتاً به دروازه ورود کالا و اشتغال منطقه‌ای بر محوریت بازرگانی تبدیل شده و کارکرد خود را برای جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و داخلی و نیز اشتغال پایدار از دست داده‌اند و مهمتر از همه، با وجود صرف منابع و هزینه‌های بسیار زیاد در این مناطق متأسفانه در ایجاد هماهنگی لازم و کافی با صنعت داخلی کشور موفق نشده‌اند. در واقع، این مناطق بیشتر به کسب درآمد با فروش زمین و واردات کالا و محصولات فعالیت داشته‌اند و توسعه این مناطق به چالشی اساسی در تصمیمات مسئولان کشوری تبدیل شده است (جنگی و همکاران، ۱۴۰۱)؛ لذا، برای بهبود عملکرد مناطق به مطالعه و بررسی بیشتر نیاز است. به عبارتی، آسیب‌شناسی روند گذشته و تحلیل چرایی ضعف عملکرد صادراتی مناطق با هدف اتخاذ تدابیر لازم و ارائه راهکارهای اجرایی برای برون‌رفت از وضع فعلی و بهبود عملکرد ضروری است. برای این منظور، شناسایی عواملی که می‌تواند در ارتقا و بهبود عملکرد منطقه آزاد تجاری صنعتی تأثیرگذار باشد، به‌عنوان سوال اصلی پژوهش مطرح گردیده است.

علی‌رغم اهمیت قابل توجه مناطق آزاد و مطالعات مختلفی که در این زمینه انجام شده، به لحاظ تئوریک هنوز مفهوم مناطق آزاد پیچیده و در تمایز آن از سایر مناطق اقتصادی ابهاماتی وجود دارد. برای رفع ابهامات در مبانی نظری، مطالعه حاضر با مروری بر ادبیات، انواع مناطق آزاد را معرفی می‌کند. همچنین، با شناسایی، جمع‌بندی و یکپارچگی عناصر و مؤلفه‌های مناطق آزاد و بررسی و تحلیل و تبیین ارتباط بین عناصر، چارچوبی برای ارزیابی و بهبود عملکرد مناطق ارائه می‌شود. چارچوب‌های مفهومی در تئوری

مدیریت درک یک موضوع یا مفهوم یا حوزه مطالعه را تقویت کرده و با ارائه ساختاری، تصمیم‌گیری و اقدام را پشتیبانی می‌کند (عباسی و اصل خادمی، ۱۳۸۵). بنابراین، این مطالعه با دو هدف اصلی انجام شده است: هدف اول، ارائه نمای کلی از مناطق آزاد و هدف دوم، شناسایی و تجمیع اجزای مناطق آزاد؛ لذا، در بخش اول، مفاهیم و اصطلاحات اساسی مناطق آزاد و انواع مناطق بررسی شده؛ و در بخش دوم، اجزای تشکیل‌دهنده مناطق آزاد بر اساس تعریف آنکتاد^۱ (۲۰۱۹) و مدل بوست^۲ (۲۰۱۰)، شناسایی و در قالب یک چارچوب تجمیع و یکپارچه شده است.

۱. روش شناسی پژوهش

روش انجام پژوهش حاضر با توجه به هدف آن، توصیفی-تحلیلی و از اسناد کتابخانه‌ای استفاده شده است. ماهیت روش‌شناسی پژوهش، مبتنی بر مطالعه، بررسی و پیش‌اطلاعات از طریق جستجوی کلیدواژه‌های مرتبط با موضوع مناطق آزاد در پژوهش‌های قبلی می‌باشد. به منظور بررسی ادبیات موضوع، مرور سیستماتیک از اطلاعات پایگاه داده اسکوپوس انجام شد. این پلتفرم از طریق اینترنت دسترسی به داده‌های مرجع و استنادی از مجلات و سایر اسناد را ارائه می‌دهد. همچنین، از نرم‌افزار VOS viewer برای تحلیل داده‌های مستخرج از پایگاه‌های استنادی و اطلاعاتی و بیان نتایج گرافیکی داده‌های بیبلیومتریک استفاده شد (برنهام^۳، ۲۰۰۶). این نرم‌افزار برای تجزیه و تحلیل و نمایش شبکه‌های علمی طراحی شده، به‌ویژه در تحلیل داده‌های استنادات علمی، همکاری‌های بین محققان و شبکه‌های موضوعی کاربرد دارد و قادر است داده‌های علمی از پایگاه‌های داده وب او ساینس^۴ و اسکوپوس را استخراج، تجزیه و تحلیل، و نتایج را بصورت گرافیکی و بصری نمایش دهد. همچنین، این نرم‌افزار در تحلیل‌های بیبلیومتریک، شناسایی الگوهای مختلف در داده‌های علمی و نیز ارزیابی علمی و شناسایی روندهای پژوهشی کاربرد دارد (آرودا و همکاران^۵، ۲۰۲۲).

روش شناسی این پژوهش شامل دو بخش است: ۱) بررسی اصطلاحات مناطق آزاد، و ۲) شناسایی اجزا و مولفه‌های منطقه آزاد. در بخش اول مطالعه با توجه به کمبود منابع مرتبط، علاوه بر بررسی مقالات موجود در ادبیات، به گزارش‌های رسمی سازمان‌های مربوطه نیز استناد شده است. مدل مفهومی پژوهش بر اساس چارچوب عمومی آنکتاد (۲۰۱۹) برای مناطق ویژه اقتصادی و مدل بوست (۲۰۱۰) برای مناطق آزاد طراحی شده است. در بخش دوم مطالعه نیز از یک مرور سیستماتیک برای شناسایی اجزای مناطق آزاد استفاده شده است. در روش‌شناسی با مراجعه به اصطلاحات تعریف شده در چارچوب‌های مفهومی قبلی، کلمات کلیدی مناطق آزاد تجاری و مناطق پردازش صادرات^۶ انتخاب شد. در مرحله اول جستجو در پایگاه‌داده اسکوپوس، با کلمات کلیدی فوق‌الذکر در بازه زمانی سال‌های ۲۰۲۵-۲۰۰۰، تعداد ۸۵ مطالعه شناسایی شد. در مرحله دوم و پس از فرایند فیلترینگ بر اساس عنوان و چکیده تعداد رکوردها به ۶۸ مورد کاهش یافت. در ادامه مراحل تکمیل فیلترگذاری و حذف داده‌های تکراری با تمرکز بر چکیده مقالات با کلیدواژه‌های؛ مناطق آزاد، مناطق ویژه اقتصادی^۸، صادرات، جهانی شدن و ... تعداد ۱۷ مقاله بعنوان مرتبط‌ترین مقالات انتخاب شد.

1 United Nations Conference on Trade and Development

2 Bost

3 Burnham

4 Web of Science (WoS)

5 Arruda and et al

6 Free Trade Zones (FTZs)

7 Export Processing Zones (EPZs)

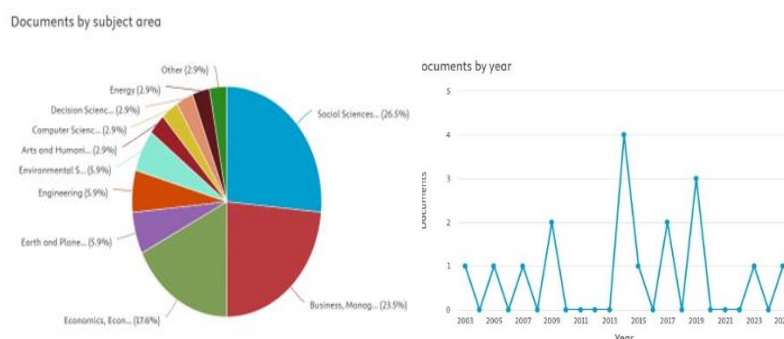
8 Special Economic Zones (SEZs)

پس از آن، ۱۷ مقاله دیگر از مرتبطترین مراجع جمع‌آوری و در نهایت، این فرایند با انتخاب ۳۴ مقاله به پایان رسید. خلاصه متدولوژی تحقیق در شکل ۱ نشان داده شده است.

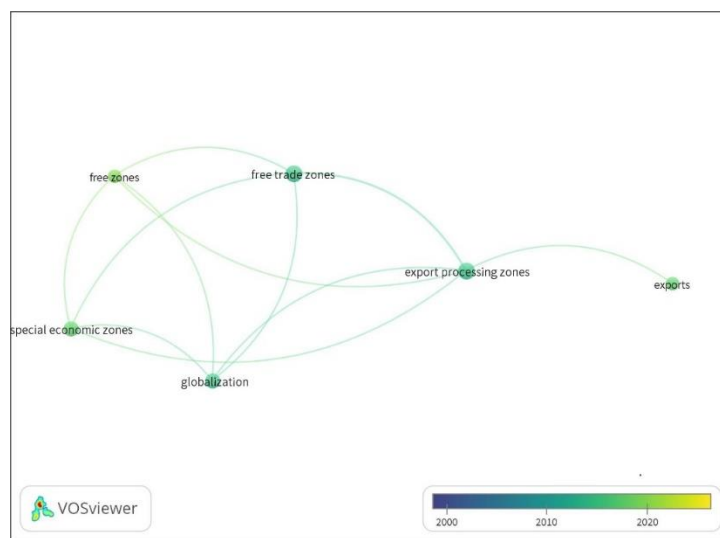
شکل ۱- الگوریتم روش‌شناسی پژوهش

نتایج تحلیل جستجوی اسناد مورد بررسی در پایگاه اسکوپوس بر اساس موضوع و سال در شکل ۲ زیر نشان داده شده است.

شکل ۲- نتایج تحلیل اسناد در اسکوپوس

پس از جمع‌آوری منابع مرتبط، مطالعه، بررسی و مرور مقالات و با آرایش و چینش مجدد مؤلفه‌های مذکور در ادبیات موضوع، اجزاء، عناصر و مؤلفه‌های مناطق آزاد تجمیع و یکپارچه گردید. شکل ۳ تجزیه و تحلیل بیبلیومتریک ادبیات را نشان می‌دهد.

۲. ادبیات و پیشینه مناطق آزاد

در این بخش به مفهوم مناطق آزاد، انواع و اجزای آن پرداخته می‌شود. ابتدا، یک روایت تاریخی برای توسعه اصطلاحات منطقه آزاد بیان می‌شود و سپس چگونگی توسعه نسل‌های مناطق اقتصادی در طول زمان توضیح داده می‌شود. روایت تاریخی از مفهوم مناطق آزاد تا سال ۲۰۱۹ زمانی که طبقه‌بندی رسمی از سوی آنکتاب پیشنهاد شد، بیان می‌شود. اجزای مناطق آزاد نیز بر اساس طبقه‌بندی عمومی آنکتاب در سال ۲۰۱۹ و مدل بوست در سال ۲۰۱۰ معرفی می‌شود.

۲-۱. اصطلاحات منطقه آزاد

مفهوم مناطق آزاد به بیش از ۲۰۰۰ سال قبل برمی گردد، زمانی که کالاها با کشتی‌ها برای مقاصد واردات و صادرات با دخالت اندک یا بدون دخالت مقامات محلی حمل می شدند (آنکتاد، ۲۰۱۹). اگرچه اصطلاح مناطق آزاد نسبتاً قدیمی است، اما استفاده از آن در تجارت بین‌المللی یک ابتکار جدید محسوب می‌شود. طبق گزارش آنکتاد، دهه ۱۹۶۰ شاهد آغاز ظهور شکل مدرن مناطق آزاد به عنوان مکان‌هایی نزدیک به فرودگاه‌ها، بنادر دریایی و کریدورهای مرزی بود. اصطلاح «آزاد» به شدت محدود و معمولاً فراتر از تشریفات تعیین شده توسط مقررات گمرکی نمی باشد (هیبارد^۱، ۱۹۴۳). «آزادی» بعنوان مشوق‌های مالی و امتیازات ویژه اداری و اقتصادی دولت‌ها صرفاً برای مناطق آزاد، و نه برای سایر مناطق در همان اقتصادهای محلی، تعریف می‌شود (گروبل^۲، ۱۹۸۴). علاوه بر این، نظام مالیاتی ملی و سایر محدودیت‌های اقتصادی و اداری مربوط به این مناطق اعمال نمی‌شود. این نوع آزادی قرار است جریان نامحدودی را بین مناطق جهانی و اقتصادهای سرمایه‌داری، مردم، کالاها، خدمات و سایر امتیازات اداری تضمین کند (مینگ^۳، ۲۰۰۳). مناطق آزاد در مورد برخی دیگر از قوانین مرتبط مانند بهداشت عمومی، حقوق مسافر، و مجوزهای ورود کشتی، تابع دستورالعمل‌های مقامات محلی هستند. بنابراین، از چنین تعریفی از آزادی می توان استنباط کرد که مناطق آزاد در چارچوب قوانین کشورهای میزبان از آزادی محدودی برخوردار هستند.

مفهوم منطقه آزاد در طول زمان توسعه یافته و اشکال مختلفی از مناطق مانند مناطق آزاد تجاری، بنادر آزاد، مناطق پردازش صادرات و مناطق توسعه اقتصادی گسترده تر را به خود گرفته است. با این حال، مفهوم کلی و مبنای همه مناطق، ارائه امتیازات خاص به شرکت‌هایی است که تحت شرایطی و به شکلی در فعالیت‌های بین‌المللی درگیر بوده یا مشارکت می کنند (پاپادوپولوس مالهورا^۴، ۲۰۰۷). با ارائه چنین امتیازاتی، کشورهای میزبان انتظار دارند که از مزایای مختلف مناطق آزاد مانند افزایش توسعه رقابت-پذیری در بازار صادرات، دستیابی به تنوع اقتصادی از طریق معرفی فعالیت‌ها و بخش‌های جدید، افزایش درآمدهای ارزی، ایجاد فرصت‌های شغلی، جذب فناوری و انتقال دانش به کشور در جهت توسعه و رشد اقتصادی استفاده کنند (دیویس و ماژیکیف^۵، ۲۰۱۹؛ بوست، ۲۰۱۰).

۲-۲. روندهای تاریخی مناطق اقتصادی

توسعه تاریخی مناطق اقتصادی، چندین قرن را در بر می‌گیرد و با ظهور مناطق اقتصادی اولیه به شکل شهرهای آزاد و بنادر آزاد قبل از دهه ۱۵۵۰ آغاز می‌شود. با گذشت زمان، مناطق اقتصادی به موازات تغییرات اقتصادی و تکنولوژیکی گسترش و تکامل یافته و به دنبال افزایش یکپارچگی اقتصادی بین‌المللی برای کشورهای میزبان هستند (عباسی و همکاران، ۱۴۰۴).

اولین نسل از مناطق اقتصادی، که قبل از دهه ۱۹۵۰ پدیدار شد، به فعالیت‌های مبتنی بر تجارت مانند بندرهای آزاد و انبارهای گمرکی محدود می‌شد. این مناطق برای تسهیل تجارت بین‌المللی و کاهش هزینه واردات و صادرات کالا ایجاد شده بود. نسل دوم و سوم مناطق اقتصادی، پس از دهه ۱۹۵۰ ظهور کردند و به ترتیب بر تولید و خدمات تمرکز داشتند. این تغییر به دلیل تمایل بسیاری

1 Hibbard

2 Grubel

3 Meng

4 Papadopoulos and Malhotra

5 Davies and Mazhikyevev

از کشورها برای پیشرفت‌های صنعتی و اقتصادهای مبتنی بر خدمات به منظور افزایش توسعه بخش‌های مختلف خدمات، مانند بانکداری، بیمه و گردشگری انجام شد (منگ، ۲۰۰۳). نسل چهارم و پنجم پس از دهه ۱۹۸۰ با تمرکز بر علم و فعالیت‌های همه جانبه ظهور کردند. چنین توسعه‌ای ناشی از سرعت پیشرفت تکنولوژی و نیاز به توسعه اقتصادهای مبتنی بر دانش بود. نسل چهارم مناطق اقتصادی علم محور و هدف آن تقویت نوآوری و ارتقای صنایع با فناوری پیشرفته بود؛ اما، نسل پنجم مناطق جامع اقتصادی، به دنبال ارائه رویکردی جامع‌تر برای توسعه اقتصادی با ارائه طیف وسیعی از فعالیت‌های اقتصادی از جمله تجارت، تولید و خدمات بوده است. در چنین شرایطی مناطق آزاد در جهت کمک به دستیابی به اهداف فوق‌الذکر ظهور و بروز پیدا کردند (منگ، ۲۰۰۳). نهایتاً، نسل ششم مناطق اقتصادی فرامرزی پس از دهه ۱۹۹۰ ظهور کردند. نسل‌های جدید مناطق بر همکاری و یکپارچگی اقتصادی فرامرزی متمرکز شده و بوسیله جهانی شدن فزاینده تجارت و بازرگانی هدایت می‌شوند و هدف آن‌ها رشد اقتصادی و یکپارچگی در مناطق و کشورهای مختلف است. در نتیجه، توسعه تاریخی مناطق اقتصادی بازتاب نیازها و اولویت‌های در حال تغییر اقتصاد جهانی است که هر نسل بر اساس موفقیت‌ها و تجربیات نسل‌های پیشین، با در نظر گرفتن نیازهای تجدیدپذیر برای ایجاد رشد، صنعتی‌سازی و پیشرفت فن‌آوری همه‌جانبه و یکپارچه، و نیز برای حمایت از یکپارچگی و همکاری اقتصادی فرامرزی بنا شده است (الانصاری، ۲۰۲۳).

۲-۳. تعاریف مناطق آزاد

در ادبیات، تعاریف بسیاری از مفهوم مناطق آزاد ارائه شده است. اگرچه اکثر این تعاریف در توصیف مناطق آزاد، به‌عنوان مناطق تسهیل‌کننده ترانزیت کالا به‌طور منطقی دقیق بودند؛ با این حال، این تعاریف به‌طور قابل توجهی در برخی از جزئیات دیگر، به‌ویژه در خدمات متفاوت هستند. در این بخش از مقاله، ادبیات مربوط به مفهوم مناطق آزاد را از اولین تعاریف تا جدیدترین تعاریف ارائه می‌شود.

در میان اولین تلاش‌ها برای تعریف مناطق آزاد، تعریفی از سوی کمیسیون تعرفه ایالات متحده به نمایندگی از کنگره ایالات متحده در سال ۱۹۳۴ ارائه شده است. در این تعریف منطقه آزاد به‌عنوان منطقه‌ای با وسعت محدود توصیف شده که کالاهای مورد نظر از مقررات گمرکی برای صادرات مجدد معاف است. تعریف دیگری از مناطق آزاد که از سوی شورای ایالات متحده در سال ۱۹۸۸ ارائه شده است که منطقه آزاد را به‌عنوان بخشی جداگانه از قلمرو گمرکی سرزمین اصلی توصیف کرده و از بقیه قلمرو متمایز شده است.^۱ در تعریف خود از مناطق آزاد بر استقلال قوانین مناطق آزاد از سایر مناطق محلی کشور میزبان تمرکز دارد. از نظر کورسی، منطقه آزاد را می‌توان به‌عنوان منطقه‌ای توصیف کرد که یک قلمرو بین‌المللی محسوب می‌شود و از نظر جریان کالا و خدمات، مقررات گمرکی، قوانین کار و قوانین اقتصادی از قلمرو قدرت دولت و حوزه قضائی مستثنی است و به‌عنوان یک سیستم حقوقی مستقل عمل می‌کند که اساساً با آداب و رسوم و رویه‌های تجارت بین‌المللی اداره می‌شود (ترامپوس، ۲۰۰۳). بطور مشابه، مک‌کالا^۲ بر دیدگاه مقررات از تعریف مناطق آزاد تمرکز دارد. بر اساس تعریف مک‌کالا، مناطق آزاد «مناطق معینی هستند که در آن‌ها برخی از قوانین یا مقررات ملی، اعم از عوارض گمرکی، مقررات مالیات بر درآمد، مقررات بانکی یا سطوح حداقل دستمزد، تسهیل می‌شوند» (مک‌کالا، ۱۹۹۰).

1 Querci

2 McCalla

از سوی دیگر، اتفاق نظر در اکثر تعاریف منطقه آزاد به دو عامل اساسی منطقه جغرافیایی حصاردار و مشوق‌های اختصاصی قابل توجه است. مطابق با تعریف مدنی^۱ (۱۹۹۹)، منطقه آزاد به‌عنوان یک منطقه جغرافیایی تعریف شده و محصور در یک کشور توصیف می‌شود که در آن فعالیت‌های تجاری از طریق مجموعه اقدامات سیاستی و مشوق‌ها برای دستیابی به اهداف اقتصادی خاص تشویق می‌شود. به‌همین ترتیب، کنوانسیون کیوتو در تعریف خود از مناطق آزاد بر منطقه جغرافیایی محصور شده و مقررات تاکید کرده است. طبق کنوانسیون تجدیدنظر شده کیوتو، منطقه آزاد بخشی از قلمرو یک طرف قراردادی است که در آن کالاهای معرفی شده عموماً تا آنجا که به حقوق و عوارض واردات مربوط می‌شوند، خارج از قلمرو گمرکی تلقی می‌شوند (شادیکجایف^۲، ۲۰۱۱). اتحادیه اروپا با این دو شرط اصلی، مناطق آزاد را این‌گونه تعریف می‌کند: مناطق محصور در قلمرو گمرکی اتحادیه که در آن کالاهای غیر اتحادیه می‌توانند بدون حقوق ورودی، سایر هزینه‌ها مثل، مالیات و اقدامات سیاست تجاری وارد شوند (اتحادیه اروپا^۳، ۲۰۲۰).

علاوه بر این، مناطق آزاد عمدتاً برای تسهیل تجارت با اجازه تشریفات گمرکی کمتر ایجاد می‌شوند. بر این اساس، کالاهایی که در چنین مناطقی وارد می‌شوند، معاف از حقوق ورودی، بدون مالیات بر ارزش افزوده و سایر حقوق ورودی هستند (بوست، ۲۰۱۹؛ دافنی، ۲۰۱۸). بوست نیز تعریفی مشابه با تعاریف قبلی از مناطق آزاد ارائه می‌دهد. با استناد تعریف بوست، اصطلاح منطقه آزاد را می‌توان به‌عنوان منطقه‌ای با اندازه متغیر تعریف کرد که در آن شرکت‌ها از قوانین و مقررات رایج در کشور میزبان به ویژه از دستورالعمل‌های گمرکی یا نظام مالیاتی معاف هستند. علاوه بر این، سازمان جهانی منطقه آزاد^۴ (WFZO) با ارائه تعریف جامع تری از مناطق آزاد، فعالیت‌ها و خدمات اقتصادی دیگری را به آن اضافه کرده است. از نظر این سازمان، منطقه آزاد منطقه‌ای است که توسط یک یا چند دولت تعیین شده و در آن فعالیت‌های اقتصادی، اعم از تولید یا تجارت کالاها و خدمات یا هر دو چه بصورت فیزیکی یا مجازی مجاز بوده و به طور کامل یا به طور جزئی از عوارض گمرکی، مالیات‌ها، هزینه‌ها یا الزامات قانونی خاص معاف می‌باشد. بانک جهانی در گزارش خود در سال ۲۰۰۸، تعریف مناطق آزاد را که بر اساس موافقتنامه تجدیدنظر شده کیوتو سازمان جهانی گمرک (WCO) پیشنهاد شده بود، به عنوان منطقه خارج از قلمرو گمرکی برای ارزیابی حقوق و عوارض واردات پذیرفته است. معمولاً، در مناطق آزاد واردات معاف از مالیات و واردات مواد خام و واسطه‌ای و تجهیزات سرمایه‌ای بدون حقوق ورودی مجاز است (آکینچی و کریتل^۵، ۲۰۰۸). آنکتاد در طبقه‌بندی رسمی خود برای مناطق آزاد در سال ۲۰۱۹، مناطق آزاد را اساساً مناطق گمرکی جداگانه‌ای تعریف می‌کند که علاوه بر معافیت عوارض و تعرفه‌ها، با ارائه مشوق‌های مالی، مقررات تجاری دوستانه در ارتباط با دسترسی به زمین، مجوزها، لیسانس‌ها یا قوانین استخدام امور اداری را ساده‌تر، روان‌تر و تسهیل می‌نماید.

همانطور که در این بخش توضیح داده شد، ادبیات تعاریف متعددی را برای مناطق آزاد ارائه می‌کند که تفاسیر و دیدگاه‌های مختلف این مفهوم را برجسته می‌کند. طبق تعاریف ارائه شده، توافق بر این است که مناطق آزاد از برخی مقررات، قوانین و عوارض به ویژه مقررات و عوارض گمرکی معاف هستند.

1 Madani

2 Shadikhodjaev

3 European Union

4 World Free Zone Organization

5 Akinci and Crittle

۲-۴. انواع مناطق آزاد

در ادبیات، طبقه بندی‌های زیادی از مناطق آزاد وجود دارد. در این مطالعه چهار نوع طبقه‌بندی پیشنهادی توسط هیبارد (۱۹۴۳)، ملل متحد^۱ (۱۹۹۰) مک کلا (۱۹۹۰) و بوست (۲۰۱۰) توضیح داده می‌شود. هیبارد، مناطق آزاد را در سه نوع طبقه بندی کرده است: (۱) مناطق آزاد صرفاً ترانزیتی. هدف این نوع مناطق آزاد تسهیل ترانزیت کالا در جایی است که محصولات برای صادرات مجدد ذخیره می‌شوند. (۲) منطقه آزاد ترانزیت و صنعتی. در این نوع مناطق آزاد، کالاها قبل از صدور به مقاصد جدید صادراتی ممکن است در معرض تغییرات، ساخت، تکمیل و دستکاری قرار گیرند. (۳) مناطق آزاد با محدودیت ملیت. برخی از مناطق آزاد برای همه کشورها باز است، در حالی که برخی دیگر به تعداد معینی از کشورها محدود هستند.

سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۰، طبقه بندی جدیدی از مناطق آزاد مدرن را توسعه داده است. در پیشنهاد ملل متحد، مناطق آزاد در سه دسته اصلی طبقه بندی می‌شوند: (۱) مناطق تجاری معاف از گمرک: این مناطق ورود مواد، کالاها، اجناس و کالاهای صادر شده در خارج از کشور را بدون عوارض گمرکی به شرط پالایش، فرآوری یا صادرات اجازه می‌دهند. علاوه بر این، پرداخت عوارض کالا فقط در صورتی انجام می‌شود که کالا در بازار محلی به فروش برسد. (۲) مناطق جدید. این نوع مناطق از نظر قابلیت تصمیم‌گیری و توانایی انجام کسب و کار در طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های صنعتی، از تولید تا خدمات، مانند پارک‌های سازمانی و پارک‌های علم و فناوری، با انواع کلاسیک متفاوت است. (۳) سایر مناطق. این مناطق شامل مناطق محدود با عناصر خاص مناطق عملیاتی، مانند مناطق ویژه اقتصادی، مناطق پردازش واردات و مناطق توسعه منطقه‌ای است. طبقه‌بندی دیگری از مناطق آزاد توسط مک کلا (۱۹۹۰) پیشنهاد شده است که در آن مناطق آزاد را به دو دسته اصلی تقسیم نموده است: (۱) مناطق آزاد مرتبط با بنادر. این نوع مناطق شامل سه نوع است، الف) کل مناطق بندری (بنادر آزاد)، ب) مناطق بندری برای فعالیت انتخابی به استثنای تولید شامل فروشگاه‌های معاف از گمرک، مناطق ترانزیتی و سازمانی، ج) مناطق بندری برای تولید شامل مناطق پردازش صادراتی، مناطق تجاری خارجی و مناطق آزاد تجاری؛ (۲) مناطق آزاد در سایر نقاط: این نوع مناطق شامل سه نوع مناطق آزاد دیگر می‌باشد. الف) مکان‌های دورافتاده یا مجزا شامل مناطق آزاد اقماری و محیط‌های آزاد، ب) مناطق دارای شهرهای شامل مناطق آزاد تجاری، مناطق آزاد بانکی و مراکز مالی بین‌المللی، ج) دولت‌های ملی شامل مناطق آزاد بانکی و بهشت‌های معاف از مالیات. طبقه‌بندی چهارم توسط بوست پیشنهاد شد، که در آن مناطق آزاد تنها به دو دسته اصلی مناطق آزاد تجاری و مناطق پردازش صادرات طبقه‌بندی می‌شوند.

۳. اجزای منطقه آزاد

پس از یک دوره طولانی بحث در مورد تعریف مناطق آزاد، در سال ۲۰۱۹، آنکتاد چارچوبی جامع برای مناطق اقتصادی پیشنهاد کرد که در آن انواع مناطق از جمله مناطق آزاد به وضوح تعریف شده بود. هر چند این چارچوب به شفاف سازی مفهوم مناطق آزاد و تمایز دقیق تر آن از سایر انواع مناطق کمک قابل توجهی داشت؛ اما، با توجه به اجزای مناطق آزاد که می‌تواند به تسهیل ارزیابی و اهداف دیگر کمک کند، این چارچوب می‌تواند توسعه و کامل تر شود. در این بخش از مقاله اجزای مناطق آزاد ارائه می‌شود.

برای پیشنهاد مؤلفه‌های بیشتری از منطقه آزاد، روش مورد استفاده در این مطالعه مبتنی بر چارچوب کلی آنکتاد در سال ۲۰۱۹ و مدل بوست در سال ۲۰۱۰ بوده است. بر این اساس، در پایگاه داده جستجوها انجام و پس از جمع‌آوری منابع، اجزاء و مؤلفه‌های

منطقه آزاد با آرایش مجدد بیشترین مولفه‌های ذکر شده در تعاریف، شناسایی شدند. در این بخش تعاریف و سپس قالب و چارچوب پیشنهادی ارائه می‌گردد.

۳-۱. مناطق آزاد تجاری

مناطق آزاد تجاری اولین جزء مناطق آزاد و رایج‌ترین نوع مناطق آزاد در نظر گرفته می‌شود. مناطق آزاد تجاری برای تسهیل تجارت در جهانی شدن و توسعه فعالیت‌های تجاری حیاتی هستند. بررسی عوامل موثر بر توسعه چنین مناطقی نقش مهمی در شکوفایی اقتصاد دارد. مناطق آزاد تجاری معمولاً در داخل یا نزدیک بنادر دریایی، فرودگاه‌ها، مناطق مرزی، یا در امتداد محورهای اصلی حمل و نقل (دریایی، راه آهن، جاده‌ها) و کریدورهای توسعه قرار دارند (آنکتاد، ۲۰۱۹؛ بوست، ۲۰۱۹). علاوه بر این، بیشتر مناطق آزاد تجاری در کشورهای در حال توسعه شکوفا می‌شوند (چیو و همکاران^۱، ۲۰۱۱).

منطقه آزاد تجاری یا به اصطلاح «منطقه تجارت خارجی» یکی از بزرگترین نهادهای اقتصادی جهان است که هدف آن تسهیل واردات کالاهای خارجی بدون ممنوعیت قوانین محلی و حذف محدودیت‌های گمرکی رایج است. منطقه آزاد تجاری شامل فعالیت‌های تجاری مانند ذخیره‌سازی، نمایش، پردازش، ساخت، ترکیب یا استفاده است. از نظر هسو^۲ و همکاران مناطق آزاد تجاری را می‌توان به‌عنوان مناطق خاصی توصیف کرد که برخی از مزایای اقتصادی مانند معافیت مالیاتی را برای شرکت‌ها فراهم می‌کند. بیشتر فعالیت‌ها در مناطق آزاد تجاری بر روی عملیات صنعتی مانند ذخیره‌سازی و پردازش متمرکز است. مناطق آزاد تجاری را می‌توان به‌عنوان مناطق ویژه‌ای توصیف کرد که با ارائه امتیازاتی مانند کاهش محدودیت‌های بوروکراتیک و حذف تعرفه‌ها و سهمیه‌های گمرکی عادی، هدف آنها جذب مشاغل و سرمایه‌گذاری‌های خارجی است (چیو و همکاران^۳، ۲۰۱۱). فعالیت‌های منطقه آزاد تجاری بر عملیات واردات و صادرات تمرکز دارد. مناطق آزاد تجاری از آنجایی که شامل فعالیت‌های زیادی می‌شوند، مراکز تجارت جهانی محسوب می‌شوند. مناطق آزاد تجاری شامل پردازش، بسته‌بندی، بسته‌بندی مجدد، تعمیر، مونتاژ، جداسازی، مرتب‌سازی، توزیع، ذخیره‌سازی، برچسب‌زنی، نمایش، آزمایش و غیره می‌شوند. طبق گزارش بانک جهانی، مناطق آزاد تجاری عبارتند از مناطق کوچک، حصارکشی شده، بدون عوارض گمرکی، با ارائه تسهیلات انبارداری، ذخیره‌سازی و توزیع برای تجارت، حمل و نقل، و عملیات صادرات مجدد، واقع در اکثر بنادر ورودی در سراسر جهان (آکینجی و کریتل، ۲۰۰۸).

الانصراری (۲۰۲۳)، با تمرکز بر فعالیت‌های مرتبط با تجارت، مناطق آزاد تجاری را به‌عنوان منطقه اقتصادی خاصی که در آن یک شرکت بین‌المللی می‌تواند به وظایف انبارداری، بسته‌بندی، بازرسی، برچسب‌زنی، نمایشگاهی، مونتاژ، ساخت یا تولید حمل و نقل بپردازد، تعریف کردند. در یک تعریف جامع‌تر، منگ (۲۰۰۳) منطقه آزاد تجاری را اینگونه تعریف کرده است: از نظر جغرافیایی در یک ناحیه یا منطقه در داخل یک کشور یا در یک منطقه فرامرزی بین چندین کشور که در آن فعالیت‌های اقتصادی معینی به‌طور خاص مجاز است و تجارت آزاد و سایر سیاست‌های ترجیحی و امتیازاتی متفاوت از سایر نقاط کشور اعطا می‌شود. منطقه آزاد تجاری یک منطقه اقتصادی است که هم می‌تواند در تجارت داخلی برای بهینه‌سازی شبکه تامین خود از آن استفاده کند، و هم مزیت بهره‌وری عملیاتی و مزایای مالی را فراهم نماید. در تعریف اخیر سازمان همکاری و توسعه اقتصادی و دفتر مالکیت فکری اتحادیه اروپا^۳

1 Chiu and et al

2 Hsu and et al

3 OECD/EUIPO

(۲۰۱۷)، مناطق آزاد تجاری به عنوان مناطق معینی تعریف شده‌اند که در بیشتر موارد خارج از صلاحیت گمرکی اقتصادهای مربوطه قرار دارند و مشمول آن نمی‌باشند. عوارض گمرکی یا اکثر رویه‌های گمرکی دیگر که در غیر این صورت برای کالاهای وارداتی اعمال می‌شود (الانصاری، ۲۰۲۳).

۳-۲. مناطق پردازش صادراتی

مناطق پردازش صادراتی دومین نوع مناطق آزاد هستند. این نمود جدید سازمانی برای مدت طولانی در قالب یک منطقه «گذرهای آزاد» وجود داشته است. مناطق پردازش صادراتی از زمان پیدایش خود در دهه ۱۹۵۰ رشد چشمگیری داشته‌اند (مدنی، ۱۹۹۹). در دهه ۱۹۸۰ در بسیاری از کشورها، به ویژه در آسیا، گرایشی به سمت توسعه صنعتی صادرات محور وجود داشت، زیرا شرایط تجارت آزاد و محیط قانونی بدون محدودیت را به شرکت‌ها ارائه می‌کرد. شکل اصلی مناطق پردازش صادراتی به یک «محدوده جغرافیایی محدود و اغلب محصور شده» اشاره دارد (پاپادوپولوس و مالهوترا، ۲۰۰۷). مناطق پردازش صادراتی عمدتاً بر فعالیت‌های تولیدی علاوه بر سایر خدمات متمرکز بودند. به گفته اختر (۲۰۰۳)، مناطق پردازش صادراتی شامل تمام فعالیت‌های تولیدی مانند لوازم الکترونیکی و پوشاک و سایر خدماتی است که می‌تواند از طریق یک شبکه دیجیتال مانند پردازش داده‌های دیجیتال و خدمات مالی ارائه شود. به طور کلی، مناطق پردازش صادرات به عنوان مناطق محدود جغرافیایی یا قانونی که در آن سطوح مختلف تجارت آزاد، از جمله واردات بدون گمرک کالاهای واسطه‌ای، مجاز است، مشروط بر اینکه همه/بیشتر کالاهای تولید شده در منطقه صادر شوند، تعریف می‌شود. کنفدراسیون بین‌المللی اتحادیه‌های آزاد کارگری در سال ۱۹۹۶، منطقه پردازش صادرات را به عنوان منطقه صنعتی مشخص شده که یک منطقه تجاری آزاد خارج از سیستم عادی گمرکی و تجاری یک کشور را تشکیل می‌دهد که از مشوق‌های مالیاتی و مالی خاصی بهره می‌برد تعریف نموده است (ترامپوس، ۲۰۰۳). بانک جهانی (۱۹۹۲) در تعریف خود برای مناطق پردازش صادرات، مناطق پردازش صادراتی را به عنوان شهرک‌های صنعتی محصور شده و متخصص در تولید برای صادرات و با شرایط تجارت آزاد برای شرکت‌های مستقر و یک محیط قانونی آزاد تعریف نموده است. علاوه بر این، بانک جهانی در تحلیل خود بر این فرض تکیه کرده که منطقه پردازش صادراتی یک شهرک صنعتی است و معمولاً منطقه‌ای محصور شده به وسعت ۱۰ تا ۳۰۰ هکتار که در تولید برای صادرات تخصص دارد. بر اساس گزارش سازمان بین‌المللی کار (ILO) در سال ۱۹۹۸، مناطق پردازش صادرات مناطق صنعتی با انگیزه‌های ویژه‌ای هستند که برای جذب سرمایه‌گذاران خارجی ایجاد شده‌اند، که در آن اقلام وارداتی قبل از صادرات مجدد درجاتی از فرآوری را طی می‌کنند (ترامپوس، ۲۰۰۳). اختر (۲۰۰۳) نشان داد که منطقه پردازش صادرات شامل انواع فعالیت‌ها مانند انبارداری، مونتاز، پردازش صادرات، تجارت از طریق مرزها یا دریا و خدمات مالی است. تفاوت اصلی بین منطقه پردازش صادرات و منطقه آزاد تجاری در میزان صادرات تولیدات آنها است. مناطق پردازش صادرات معمولاً بین ۸۰ تا ۱۰۰ درصد صادرات دارند. منطقه پردازش صادرات نوعی از مناطق آزاد بسیار مفید در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند سرمایه‌گذاران زیادی را به منطقه آزاد صنعتی و خدمات آن جذب کند (آنکتاد، ۲۰۱۹).

علاوه بر گزارشات بین‌المللی، اجزا و عناصر مناطق آزاد بصورت پراکنده در مطالعات مختلف قابل شناسایی است. در یکی از این مطالعات که عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی مورد بررسی قرار گرفته است، عوامل اقتصادی، زیربنایی، نظام‌های حقوقی و عوامل محیطی موثر بر ارتقای عملکرد صادراتی شناسایی شد. اجزای این عوامل شامل بازاریابی نوین، وجود تعاونی‌های بازاریابی صادرات، اختصاص هزینه‌های عمرانی و جاری برای احداث امور زیربنایی منطقه، ثبات سیاست‌های تعیین نرخ ارز و ایجاد موسسه‌های پولی و

بانکی معتبر به عنوان عوامل اقتصادی؛ وجود تسهیلات زیربنایی آب و حامل‌های انرژی، وجود زیرساخت‌های ارتباطی؛ وجود زیرساخت‌های حمل و نقل، وجود زیرساخت‌های فرودگاهی، خدمات آموزشی و مشاوره صادرات، وجود انبارهای مناسب و ارائه خدمات عمومی بعنوان عوامل زیربنایی؛ ثبات در تصمیم‌گیری‌ها، اتخاذ استراتژی تولید و توسعه صادرات کشور، ثبات مدیریت، ساده‌سازی فرایندهای گمرکی صادرات، خدمات برون مرزی، ارائه خدمات به مشتریان اصلی، تخصیص بودجه کافی برای مناطق توسط دولت و هماهنگی و انطباق سیاست خارجی با تحولات اقتصاد بین الملل تحت عنوان نظام‌های مدیریتی؛ معافیت مالیاتی به منظور توسعه فعالیت‌های تولیدی، اعطاء تسهیلات بانکی با بهره‌های پایین، ارائه خدمات بیمه‌ای و معافیت عوارض گمرکی در قالب نظام‌های حقوقی؛ عرضه مواد اولیه و نیروی کار ارزان، مکان‌یابی صحیح، وضعیت سیاسی و فرهنگی، ثبات اقتصادی کشور، وجود رقیبان جدی در منطقه و ثبات سیاسی کشور تحت عنوان عوامل محیطی دسته بندی شد (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵).

بر اساس مرور ادبیات، و خروجی جدول ۱، اجزا و عناصر مناطق آزاد را می‌توان در سه گروه اصلی دسته‌بندی کرد. گروه اول، چارچوب قانونی. این جزء شامل قوانین، مقررات و رویه‌ها است که بر عملکرد کسب و کارهای مناطق آزاد حاکم است. گروه دوم، مشوق‌هایی از جمله مشوق‌های مالیاتی، مشوق‌های مالی و امتیازاتی که به کسب و کارهای فعال در مناطق آزاد برای تشویق سرمایه‌گذاری و رشد ارائه می‌شود. گروه سوم، زیرساخت‌ها که شامل سه جزء است: ۱) زیرساخت‌های اساسی، مانند زیرساخت‌های حمل و نقل، خدمات شهری و اجتماعی. ۲) تسهیلات تجاری، مانند مراکز توزیع، انبارها و تسهیلات حمل و نقل. ۳) تأسیسات صنعتی شامل بسته بندی، مونتاژ، ساخت و تولید، تعمیر و برچسب زنی است. زیرساخت باید به گونه ای طراحی شود که از عملیات تجاری در مناطق آزاد به طور موثر پشتیبانی کند.

جدول ۱- اجزاء، عناصر و مولفه‌های مناطق آزاد

زیرساخت‌ها					چارچوب قانونی		مطالعات/نویسندگان/منابع		
تسهیلات تولیدی			تسهیلات تجاری		مشوق‌ها	مقررات			
برسب	تعمیرات	ساخت	موتور	بسته	همل و توزیع	آبارها		مالی و مالیاتی	قوانین، رویه‌ها و
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	هیبارد، ۱۹۴۳
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	پایادوپولوس مالهورا، ۲۰۰۷
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	ترامپوس، ۲۰۰۳
							✓	✓	مک کلا، ۱۹۹۰
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	بانک جهانی، ۱۹۹۲
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	(ILO) سازمان بین‌المللی کار
							✓	✓	مدنی، ۱۹۹۹
							✓	✓	منگ، ۲۰۰۳
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	اختر، ۲۰۰۳
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	آکنجی و کریتل، ۲۰۰۸
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	پوست، ۲۰۱۰
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	پوست، ۲۰۱۹
							✓	✓	سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۱۷
							✓	✓	دافنی، ۲۰۱۸
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	آنکتاد، ۲۰۱۹
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	الانصاری، ۲۰۲۳
							✓	✓	اتحادیه اروپا، ۲۰۲۰
		✓	✓	✓		✓	✓	✓	هسو همکاران، ۲۰۲۱
		✓	✓	✓		✓	✓	✓	چیو و همکاران، ۲۰۱۱
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	عباسی و همکاران، ۱۳۹۵
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	لطفعلی زاده، ۱۴۰۳
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	عباسی و همکاران، ۱۴۰۴

۳-۳. چارچوب اجزای منطقه آزاد

هدف مناطق آزاد ارتقای رشد و توسعه اقتصادی از طریق جذب سرمایه‌گذاری خارجی و کسب و کارهای بین‌المللی، فراهم کردن بستر مناسب برای فعالیت‌های تجاری و سرمایه‌گذاری می‌باشد. تعریف واضح و روشن مفهوم مناطق آزاد برای سیاست‌گذاران و سایر ذینفعان، بیش و درک جامع از ماهیت مناطق آزاد و امکان‌سنجی فعالیت آن‌ها می‌تواند به طراحی برنامه‌های انگیزشی رقابتی برای جذب سرمایه‌گذاری برای مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی کمک می‌کند. این امر به نوبه خود، محیط مساعدی را برای کسب و کارها برای سرمایه‌گذاری و گسترش ایجاد و در نتیجه به رشد و توسعه اقتصادی کشورهای میزبان کمک می‌کند. علاوه بر این، توسعه مفهوم مناطق آزاد و تعریف واضحی که شامل اجزای تشکیل‌دهنده آن است، و توسعه یک متدولوژی برای ارزیابی عملکرد آن، به ویژه حمایت از عملکرد پایدار بسیار حیاتی است. بر این اساس، درک جامع از اجزای مناطق آزاد برای موفقیت آنها بسیار مهم است.

در این راستا، مطالعه حاضر اجزای مناطق آزاد، از جمله چارچوب قانونی، مشوق‌ها و زیرساخت‌ها را مطابق شکل ۴ شناسایی، جمع‌بندی و در قالب مدل ارزیابی و بهبود عملکرد مناطق آزاد ارائه نموده است.

شکل ۴- مدل ارزیابی و بهبود عملکرد مناطق آزاد

چارچوب قانونی. همانطور که در شکل ۴ و ۵ نشان داده شده، اجزای اصلی مناطق آزاد شامل؛ چارچوب‌های قانونی، مشوق‌ها، و زیرساخت‌ها می‌باشد. بر اساس مرور مطالعات پیشین و خروجی جدول ۱، چارچوب قانونی نقش مهمی در موفقیت مناطق آزاد دارد (آنکتاد، ۲۰۱۹؛ ترامپوس، ۲۰۰۳؛ الانصاری، ۲۰۲۳؛ اختر، ۲۰۰۳؛ دافنی، ۲۰۱۸؛ بانک جهانی، ۱۹۹۲؛ چپو و همکاران، ۲۰۱۱؛ پاپادوپولوس مالهوترا، ۲۰۰۷). هدف چارچوب قانونی این است که با نظارت بر فعالیت‌های درون مناطق آزاد اطمینان حاصل شود که عملیات کسب و کارها روان و کارآمد است. چارچوب قانونی شامل مقررات، رویه‌ها و خدمات ویژه منطقه آزاد است که برای کسب و کارها نسبت به سایر نقاط کشور مطلوب‌تر طراحی شده‌اند. چارچوب قانونی با تعیین قوانین و رویه‌هایی، فعالیت‌ها را مدیریت، و شفافیت و سطح بالایی از اطمینان را به کاربران ارائه می‌دهد. علاوه بر این، ارائه خدماتی مانند ترخیص کالا از گمرک، برای عملکرد روان ضروری است. یک چارچوب قانونی با طراحی خوب می‌تواند با جذب کسب و کارها، رقابت‌پذیری مناطق آزاد را افزایش دهد (آنکتاد، ۲۰۱۹). نقطه قوت چارچوب قانونی در مناطق آزاد، شامل توانایی آن در ارائه اطمینان و وضوح بالا به کسب و کارها و تسهیل عملیات برای آن‌هاست. علاوه بر این، چارچوب قانونی با سرمایه‌گذاری‌هایی جهت دسترسی به خدمات تخصصی، مانند تبلیغات تجاری و سرمایه‌گذاری برای حمایت کارآمدتر و مؤثرتر از کسب و کارها به افزایش فعالیت و رشد اقتصادی کمک می‌کند. اما، مقررات مناطق آزاد نقاط ضعفی نیز دارد. به عنوان مثال، ممکن است این تصور را ایجاد کند که با کسب و کارهای داخل منطقه در مقایسه با سایر نقاط کشور رفتار ترجیحی صورت می‌گیرد. علاوه بر این، چارچوب قانونی ممکن است برای سازگاری با شرایط متغیر بازار، همیشه به اندازه کافی انعطاف پذیر نباشد و این می‌تواند اثربخشی آن را محدود کند. از این رو، چارچوب قانونی نقشی حیاتی در کمک به موفقیت مناطق آزاد دارد. با این حال، این چارچوب علاوه بر توانایی آن در ایجاد تعادل بین نیازهای کسب و کارها با اهداف ملی گسترده تر برای افزایش رشد و توسعه اقتصادی، باید کارآمد، مؤثر و منعطف باشد (شکل ۵).

شکل ۵- عناصر اصلی چارچوب قانونی

مشوق‌ها. مشوق‌ها جزء دوم مناطق آزاد و عنصر حیاتی مناطق آزاد به شمار می‌رود (آنکتاد، ۱۹۹۶) مشوق‌ها نقش مهمی در جذب کسب‌وکارها به مناطق آزاد و ارتقای فعالیت‌های اقتصادی در مناطق دارد. هدف مشوق‌ها ایجاد محیطی جذاب‌تر برای سرمایه‌گذاری با ارائه مشوق‌های مالی، مشوق‌های مالیاتی و سایر امتیازات است. ارائه چنین مشوق‌هایی می‌تواند عامل تعیین‌کننده‌ای برای شرکت‌ها در انتخاب بهترین مناطق آزاد برای کسب و کار خود باشد. مشوق‌ها بسیار متفاوت است و از معافیت‌های مالیاتی گرفته تا یارانه‌ها و سایر مزایای مالی را شامل می‌شود. نقاط قوت مشوق‌ها در مناطق آزاد شامل توانایی آنها در کاهش هزینه‌های انجام کسب و کار است که باعث جذابیت بیشتر شرکت‌ها برای سرمایه‌گذاری در منطقه می‌شود. علاوه بر این، مشوق‌ها می‌توانند با تشویق سرمایه‌گذاری‌ها، ایجاد شغل و افزایش صادرات به رونق فعالیت‌های اقتصادی کمک کنند. علاوه بر این، مشوق‌ها می‌توانند به یک محیط تجاری مطلوب‌تر منجر شوند و فعالیت و رشد شرکت‌ها را آسان‌تر کنند. اما، مشوق‌ها در مناطق آزاد دارای نقاط ضعفی است. به‌عنوان مثال، ممکن است تصویری از جانبداری را ایجاد کنند؛ زیرا، کسب و کارهای داخل منطقه در مقایسه با سایر نقاط کشور رفتار ترجیحی دارند. علاوه بر این، انگیزه‌ها ممکن است همیشه در درازمدت پایدار نباشند، زیرا ممکن است نتوانند سرمایه‌گذاری کافی برای جبران هزینه‌های ارائه آنها جذب کنند. از این رو، مشوق‌ها با جذب کسب‌وکار و ارتقای فعالیت‌های اقتصادی، نقش مهمی در موفقیت مناطق آزاد دارند. با این حال، اطمینان از کارآمدی، مؤثر و پایدار بودن مشوق‌ها، علاوه بر توانایی آنها در ایجاد تعادل بین نیازهای کسب‌وکارها با اهداف گسترده‌تر ارتقای رشد و توسعه اقتصادی، ضروری است.

از جمله مهم‌ترین معافیت‌ها و مشوق‌ها در مناطق آزاد امارات؛ شامل امکان مالکیت ۱۰۰ درصدی برای سرمایه‌گذاران خارجی؛ بازگشت ۱۰۰ درصدی سرمایه و سود؛ مراحل راه‌اندازی سریع و آسان کسب و کار در طول یک یا دو هفته و امکان توسعه کسب و کار؛ گزینه‌های متعدد با هزینه‌های رقابتی؛ معافیت ۱۰۰ درصدی از مالیات بر شرکت و درآمد؛ معافیت ۱۰۰ درصدی از حقوق گمرکی؛ قوانین و مقررات مستقل؛ دسترسی آسان به بازارهای منطقه‌ای و جهانی؛ اشتغال کارگران و کارمندان خارجی؛ زیرساخت

مدرن و پیشرفته می باشد. همچنین، مجوز تجارت عمومی، مجوز بازرگانی، مجوز صنعتی، مجوز صنعتی ملی، مجوز خدمات و مجوز کسب و کار دوگانه از انواع مجوزهایی است که در مناطق آزاد امارات صادر می گردد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲).

زیرساخت. یکی دیگر از اجزای کلیدی یک منطقه آزاد زیرساخت است و در تسهیل فعالیت‌های اقتصادی و حمایت از رشد و توسعه کسب و کارهای فعال در مناطق نقش حیاتی دارد. زیرساخت‌های مناطق آزاد شامل سه بخش اصلی؛ زیرساخت‌های اساسی، تسهیلات تجاری و تسهیلات صنعتی است. زیرساخت‌ها باید طوری طراحی شوند که عملکرد کسب و کارها را روان و نیازهای متنوع شرکت‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها را برآورده کنند. علاوه بر این، در دسترس بودن امکانات تجاری و صنعتی مانند مراکز توزیع، انبارها و تأسیسات تولیدی می تواند رقابت پذیری یک منطقه آزاد را به میزان قابل توجهی افزایش دهد. مناطق آزاد با فراهم کردن این مولفه‌ها می‌توانند به سرمایه‌گذاری‌ها بسته کافی از جمله دسترسی به منابع لازم برای انجام فعالیت‌های اقتصادی ارائه دهند. زیرساخت‌های اساسی (آنکتاد، ۲۰۱۹)، مانند زیرساخت‌های حمل و نقل، از جمله جاده‌ها، بنادر، فرودگاه‌ها، و سایر روش‌های حمل و نقل، به تسهیل جابجایی کالا و افراد در داخل و خارج از منطقه کمک می‌کند. زیرساخت‌های خدماتی پشتیبان مانند آب خدمات برق و مخابرات، دسترسی به خدمات ضروری را با هزینه کمتری نسبت به سایر مناطق فراهم می‌کند. زیرساخت‌های اجتماعی، از جمله مسکن، مراقبت‌های بهداشتی، آموزشی و امکانات تفریحی برای کارکنان و خانواده‌هایشان، به ایجاد یک محیط حمایتی و جذاب برای کسب‌وکارها کمک می‌کند (الانصاری، ۲۰۲۳). تسهیلات تجاری مانند توزیع، انبارها و تسهیلات حمل و نقل برای پشتیبانی از جابجایی کالا در منطقه آزاد و فراتر از آن طراحی شده است. تأسیسات صنعتی، از جمله بسته بندی، مونتاژ و ساخت، زیرساخت‌ها و پشتیبانی لازم را برای کسب و کارها برای تولید و فرآوری محصولات در منطقه فراهم می‌کند (ترامپوس، ۲۰۰۳؛ اختر، ۲۰۰۳؛ آکنجی و کریتل، ۲۰۰۸؛ پاپادوپولوس مالهورا، ۲۰۰۷؛ چيو همکاران، ۲۰۱۱؛ بانک جهانی، ۱۹۹۲). نقاط قوت زیرساخت در مناطق آزاد شامل توانایی آن در بهبود محیط کسب و کار، آسان کردن فعالیت‌های تجاری و ایجاد جاذبه‌هایی برای شرکت‌ها جهت سرمایه‌گذاری و انجام تجارت در منطقه است. علاوه بر این، زیرساخت‌ها می‌توانند با ارائه دسترسی به خدمات ضروری مانند حمل و نقل و خدمات آب و برق با هزینه کمتر نسبت به سایر مناطق، از رشد کسب و کارها حمایت کنند. علاوه بر این، زیرساخت‌ها می‌توانند با ایجاد شغل و جذب سرمایه‌گذاری به رونق فعالیت‌های اقتصادی کمک کنند. اما، توسعه و نگهداری زیرساخت‌ها در مناطق آزاد دارای نقاط ضعفی است. به‌عنوان مثال، هزینه توسعه و نگهداری زیرساخت‌ها می‌تواند قابل توجه بوده و ممکن است در درازمدت و برای همیشه پایدار نباشد. علاوه بر این، زیرساخت ممکن است همیشه برای انطباق با شرایط متغیر بازار به اندازه کافی انعطاف پذیر نباشد، و می‌تواند اثربخشی آن را محدود کند. علاوه بر این، پایداری باید هنگام طراحی زیرساخت‌های منطقه آزاد برای کاهش اثرات زیست‌محیطی و ترویج رشد اقتصادی و اجتماعی بلندمدت از طریق ترکیب فناوری‌های سبز، ارتقای بهره‌وری منابع و تشویق شیوه‌های پایدار در بین کسب‌وکارها در نظر گرفته و لحاظ شود.

نتیجه گیری

مطالعه حاضر با هدف شناسایی اجزا و عناصر مناطق آزاد و ارائه چارچوبی جهت ارزیابی و بهبود عملکرد مناطق انجام شد. پژوهش با یکی از کارآمدترین روش‌های ارزیابی برون‌دادهای علمی یعنی بیبلیومتریک انجام شد. داده‌های مورد نیاز از پایگاه داده اسکوپوس در بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۵ و نیز گزارشات سازمان‌های بین‌المللی و مقالات مجلات داخلی جمع‌آوری و با نرم افزار VOS viewer،

تحلیل هم‌رخدادی واژگان برای شناسایی خوشه‌های اصلی و اجزای مناطق آزاد انجام شد. این مقاله چارچوب و ساختاری را شرح می‌دهد که برای پشتیبانی عملی و تقویت درک نظری مدیریت مناطق آزاد تهیه شده است. موفقیت مناطق آزاد به شدت به ارتباط، تعامل و هماهنگی بین اجزای مختلف آن و نیز به ارزیابی مستمر و بهبود اجزای مناطق آزاد یعنی چارچوب‌های قانونی، مشوق‌ها و زیرساخت‌ها بستگی دارد. چارچوب قانونی، مجموعه‌ای روشن و منسجم از قوانین و مقررات حاکم بر فعالیت‌های اقتصادی در منطقه است. مشوق‌ها نیز مزایای مالیاتی و مالی را برای جذب سرمایه‌گذاری و کسب‌وکار در مناطق آزاد ارائه می‌کنند. علاوه بر این، زیرساخت‌ها، امکانات فیزیکی و تاسیساتی لازم را برای فعالیت موثر شرکت‌ها فراهم می‌کند. تعامل بین این مؤلفه‌ها برای دستیابی به موفقیت کلی مناطق آزاد بسیار مهم است. مناطق آزاد باید یکپارچگی و تعادل بین همه اجزا را تضمین کنند. در صورت نارسایی، ناقص یا ناکافی بودن زیرساخت‌ها، اثربخشی یک منطقه آزاد با چارچوب قانونی مستحکم و مشوق‌های جذاب را می‌توان کاهش داد و بالعکس. به‌عنوان مثال، نبود زیرساخت‌های حمل و نقل کافی می‌تواند هزینه انجام تجارت را افزایش دهد و رفت و آمد کالا به داخل و خارج از منطقه را محدود کند. در مقابل، زیرساخت‌های اجتماعی ناکافی با تاثیرگذاری بر کیفیت زندگی کارکنان و خانواده‌های آنها، به گردش مالی بالا و کاهش رقابت‌پذیری منجر شود. با توجه به عملکرد کلی، موفقیت مناطق آزاد را می‌توان با شاخص‌های مختلفی مانند میزان سرمایه‌گذاری و اشتغال‌زایی، سطح فعالیت اقتصادی و میزان رضایت کسب‌وکارها و سایر ذینفعان اندازه‌گیری کرد. زمانی که این مؤلفه‌ها به‌طور مؤثر با هم عمل کنند، مناطق آزاد می‌توانند مزایای اقتصادی قابل توجهی از جمله افزایش تجارت و سرمایه‌گذاری، ایجاد شغل و توسعه بازارها و صنایع جدید را فراهم کنند. با این حال، عملکرد مناطق آزاد تحت تأثیر عوامل خارجی مانند شرایط اقتصادی، رقابت سایر مناطق و تغییر در سیاست‌های دولت قرار می‌گیرد و ارزیابی و توسعه مستمر اجزای مناطق آزاد برای اطمینان از موفقیت پایدار در رفع نیازهای کسب و کارها و سایر ذینفعان ضروری است.

این مقاله با ارائه دانش و معلوماتی در مورد مناطق آزاد، و معرفی انواع مناطق، بینش لازم را برای تمایز مناطق آزاد از سایر مناطق اقتصادی فراهم می‌نماید. همچنین، با شناسایی اجزای تشکیل‌دهنده منطقه آزاد از جمله چارچوب قانونی، مشوق‌ها و زیرساخت‌ها، امکان ارزیابی‌های منظم و بهبود عملکرد مناطق را فراهم می‌سازد. شناسایی زمینه‌های برای تحقیقات آینده از دیگر نتایج این پژوهش است.

محدودیت‌هایی این مطالعه دسترسی به منابع مربوطه و نبود یک اصطلاح استاندارد برای مناطق آزاد قبل از سال ۲۰۱۹ بود. لذا، پیروی از یک رویکرد نظامند برای مرور ادبیات در رابطه با اصطلاحات مناطق آزاد امکان‌پذیر نبود. برای رفع این محدودیت، بر گزارشات رسمی سازمان‌های بین‌المللی و سایر ادبیات مرتبط تکیه شد. محدودیت دوم مربوط به شناسایی اجزای منطقه آزاد بود که از مدل بوست و چارچوب کلی آنکتاد استفاده شد. بر این اساس، مطالعه به دو جزء مناطق پردازش صادراتی و مناطق آزاد تجاری محدود شد. محدودیت سوم، هر چند مطالعه به پیشنهاد و توضیح مؤلفه‌های مناطق آزاد محدود می‌شد، اما عمیقاً به جزئیات آنها پرداخته نشد. از این‌رو، پرداختن به جزئیات می‌تواند موضوع تحقیقات آتی باشد. بر این اساس، انتظار می‌رود این مطالعه بتواند توجه پژوهش‌های آینده را به سمت مطالعات و مشارکت‌های بیشتر در این زمینه جلب کند. انجام این پژوهش ابهامات مربوط به تعریف مناطق آزاد را کاهش و با افزایش آگاهی‌های لازم، سیاست‌گذاران را همسو و تحلیل عملکرد را برای دست‌اندرکاران اجرایی بهبود می‌بخشد.

پیشنهادها

پس از شناسایی اجزا، عناصر و مؤلفه‌های منطقه آزاد، پیشنهادهای در رابطه با هریک از اجزای مناطق ارائه می‌شود. پیشنهاد اول، بهبود چارچوب قانونی است. به این صورت که چارچوب قانونی مناطق آزاد باید بطور مرتب مورد بازبینی و به روزرسانی قرار گیرد تا از ارتباط و اثربخشی مداوم اطمینان حاصل شود. علاوه بر این، چارچوب قانونی باید برای کاهش بار اداری بر کسب و کارها و تضمین ایمنی کارگران و حفاظت محیط زیست ساده و روان شود. پیشنهاد دوم، افزایش مشوق هاست. مشوق‌های مناطق آزاد باید بازنگری و به‌روزرسانی شوند تا از جذابیت مستمر آن برای کسب و کارها و سرمایه‌گذاران اطمینان حاصل شود. علاوه بر این، مشوق‌ها باید به دقت متعادل شوند تا اطمینان حاصل شود که پیامدهای ناخواسته‌ای مانند کاهش رقابت‌پذیری سایر مناطق یا بخش‌ها را نداشته باشند. پیشنهاد سوم، ارتقاء زیرساخت‌هاست. زیرساخت مناطق آزاد باید بطور مرتب مورد ارزیابی مجدد و ارتقاء قرار گیرد تا اطمینان حاصل شود که نیازهای در حال تحول کسب و کارها و سایر ذینفعان برآورده می‌شود. باید بر حصول اطمینان از اینکه زیرساخت قابل اعتماد، کارآمد و مقرون به صرفه باشد و نیازهای کارگران و خانواده‌های آنها را برطرف کند، مورد توجه باشد. پیشنهاد چهارم، بهبود تعامل است. تعامل و ارتباط بین اجزای مناطق آزاد باید بررسی و تقویت شود تا اطمینان حاصل شود که اجزا به طور موثر با هم عمل می‌کنند. چنین رویه‌ای می‌تواند شامل افزایش همکاری و هماهنگی بین سازمان‌های دولتی مختلف، مدیریت مناطق آزاد و بهبود جریان اطلاعات بین کسب و کارها و سایر ذینفعان باشد.

بر اساس نتایج حاصل از پژوهش، توصیه‌های و پیشنهادهای برای سیاستگذاران و دست اندرکاران اجرایی به این شرح ارائه می‌شود: جلوگیری از افزایش بدون ضابطه تعداد و وسعت مناطق آزاد و ویژه اقتصادی؛ عدم ایجاد مناطق آزاد در مناطق محروم و فاقد زیرساخت، عدم ایجاد مناطق آزاد با وسعت‌های بسیار بالا؛ تعیین سازوکار برای ایجاد یا افزایش وسعت مناطق آزاد و ویژه اقتصادی به‌گونه‌ای که مناطق جدید صرفاً در محدوده‌های مستعد، براساس مزیت‌های منطقه‌ای و نگاه توسعه ملی ایجاد شوند و فشارهای سیاسی نقشی در ایجاد مناطق نداشته باشد. تجهیز و توسعه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی براساس ابتکار منطقه‌ای ایران مبتنی بر نظم جدید بین‌المللی. توجه به لزوم جذب سرمایه‌گذاری خارجی از طریق رایزنی و اطمینان بخشی در سطوح بالای حاکمیت؛ مبتنی بر توسعه روابط سیاسی بین‌المللی و عملیاتی نمودن قراردادهای همکاری بلندمدت، تعیین اهداف و حوزه عملکرد تخصصی برای هر منطقه براساس راهبردهای توسعه صنعتی، آمایش و مزیت نسبی هر منطقه و جانمایی آن در زنجیره ارزش مورد نظر؛ تامین زیرساخت‌های متناسب و تعیین معافیت‌های هدفمند مبتنی بر حوزه‌های تخصصی هر منطقه؛ اصلاح نظام تأمین مالی مناطق آزاد؛ کاهش وابستگی درآمد سازمان‌های مناطق آزاد به واردات کالا و فروش زمین و ایجاد منابع مالی مولد و پایدار؛ تسهیل مبادلات مالی مناطق آزاد با خارج از کشور از طرق مختلف نظیر طراحی سازوکارهای جدید مبادلات مالی، پذیرش موسسات مالی و بانک‌های خارجی، بانک‌های فراساحلی و ...؛ اصلاح سازوکار اداره مناطق آزاد؛ تعیین وظایف دستگاه‌های ملی و محلی و ایجاد سهولت در فرایندهای کسب و کار.

بطور کلی، براساس نتایج بدست آمده و به منظور ایجاد زمینه و بستر مناسب جهت افزایش عملکرد مناطق آزاد بایستی زیرساخت‌های مناسب اقتصادی از قبیل سیستم بانکی، نظام بیمه‌ای و مانند آن با رویکردهای بین‌المللی ایجاد و با رفع مشکلات مربوط به زیرساخت‌ها، زمینه‌های حمل و نقل جاده‌ای، ریلی و هوایی کالا و نیز انبارهای واقع در مناطق تجهیز گردد. افزایش خدمات عمومی،

رفاهی و گردشگری در مناطق نیز ضرورت دارد. از آنجا که موفقیت مناطق آزاد، با عنایت به موقعیت خاص جغرافیایی در گرو امنیت اقتصادی کشور است، این مهم باید از طریق قوانین و مقررات جاری مورد توجه قرار گیرد. با استقرار نظام حقوقی و نهادی معطوف به رشد تولید و تجارت، شرایط باثباتی را می‌توان برای فعالیت‌های بخش خصوصی در مناطق آزاد بوجود آورد و از راه تغییر و اصلاح قوانین و مقررات؛ به خصوص قوانین صادرات؛ علاوه بر تأمین امنیت و تقویت انگیزه‌ها، زمینه مناسبی در ترغیب تولیدکنندگان به افزایش صادرات فراهم سازد. هدفمندسازی یارانه‌ها و جوایز در جهت تقویت بنیه رقابتی محصولات صادراتی از دیگر راهکارهای پیشنهادی می‌باشد. این مقاله چارچوب و ساختاری را شرح می‌دهد که برای پشتیبانی عملی و تقویت درک نظری مدیریت مناطق آزاد تهیه شده است. سیاستگذاران و سایر ذینفعان با بینش و درک جامع از ماهیت مناطق آزاد می‌تواند به طراحی برنامه‌های رقابتی برای جذب سرمایه‌گذاران جهت مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی کمک کند.

منابع

- جنگی‌زهی، منصور، ملکی، محمدرضا، و سلماس‌نیا، علی. (۱۴۰۱). ارزیابی توسعه پایدار مناطق آزاد تجاری-صنعتی ایران. *فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی*، ۱۳(۵۱)، ۲۲۷-۲۴۴.
- عباسی اسفنجانی، حسین، و اصل‌خادمی، میرعلی‌اکبر. (۱۳۸۵). چارچوبی برای پشتیبانی مدیریت دانش فنی. *ماهنامه علمی-تخصصی تدبیر*، ۱۷۸(۱)، ۷۴-۷۹.
- عباسی، حسین، میرزایی، حسین، و احمدی‌کمالی، مهدیه. (۱۳۹۵). بررسی عملکرد منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس از منظر صادرات. *دوماهنامه بررسی‌های بازرگانی*، ۸۵(۸۱)، ۸۵-۱۰۰.
- عباسی، حسین، نیکجو، سعید، و شعوری، ملیحه. (۱۴۰۴). توسعه پایدار، دیجیتالی‌شدن اقتصاد و انقلاب صنعتی جدید. در *کنفرانس ملی نظام حقوقی مناطق آزاد تجاری-صنعتی: چالش‌ها و راهکارها (مجموعه مقالات)*. دانشگاه پیام نور استان آذربایجان شرقی، منطقه آزاد ارس. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۷۴). *دلایل عدم موفقیت مناطق آزاد در ایران*. دفتر بررسی‌های اقتصادی (گزارش شماره ۱۵۰۹۳۱)، ۱-۱۵.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۴۰۲). مروری بر تجربه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جهان: کشور امارات. *دفتر مطالعات اقتصادی*، *گروه بازرگانی* (شماره مسلسل ۱۹۱۰۶، کد موضوعی ۲۲)، ۱-۴۳.
- لطفعلی‌زاده لاهرودی، علی. (۱۴۰۳). مروری بر جایگاه مناطق آزاد در نظریات علمی و اسناد توسعه (مطالعه موردی: منطقه آزاد ارس). *جغرافیا و روابط انسانی*، ۴(۴)، ۶۰-۶۵.

References

- Abbasi Esfanjani, Hossein; and Asl-Khadami, Mir Ali Akbar. (2007). A framework for supporting technical knowledge management. *Tadbir Scientific-Professional Monthly*, (178), 74-79. (in persian)
- Abbasi, Hossein; Mirzaei, Hossein; and Ahmadi-Kamali, Mahdieh. (2016). An assessment of the performance of the Aras Free Trade-Industrial Zone from an export perspective. *Bimonthly Journal of Commercial Reviews*, (81), 85-100. (in persian)
- Abbasi, Hossein; Nikjoo, Saeid; and Shoori, Maliheh. (2025). Sustainable development, digitalization of the economy, and the new industrial revolution. In *National Conference on the Legal System of Free Trade-Industrial Zones: Challenges and Solutions* (Conference Proceedings). Payame Noor University, East Azerbaijan Province, Aras Free Trade-Industrial Zone. (in persian)

- Akhtar, M. H. (2003). An evaluation of Karachi export processing zone: A preliminary investigation. *Pakistan Development Review*, 42(4), 927–940. <https://doi.org/10.30541/v42i4iipp.927-940>
- Akinci, G., & Crittle, J. (2008). *Special economic zones: Performance, lessons learned, and implications for zone development*. Foreign Investment Advisory Service (FIAS) Occasional Paper, World Bank, Washington, DC.
- Alansary, O. S., & Al-Ansari, T. (2023). Defining “free zones”: A systematic review of literature. *Heliyon*, 9(4), Article e15344. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15344>
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr., D., & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and Bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association*, 110(3). <https://doi.org/10.5195/jmla.2022.1434>
- Bost, F. (2010). *Atlas mondial des zones franches*. La Documentation Française.
- Bost, F. (2019). Special economic zones: Methodological issues and definition. *Transnational Corporations*, 26(2), 141–153.
- Burnham, J. F. (2006). Scopus database: A review. *Biomedical Digital Libraries*, 3(1). <https://doi.org/10.1186/1742-5581-3-1>
- Chiu, R. H., Lirn, T. C., Li, C. Y., Lu, B. Y., & Shang, K. C. (2011). An evaluation of free trade port zone in Taiwan. *Asian Journal of Shipping and Logistics*, 27(3), 423–445. [https://doi.org/10.1016/S2092-5212\(11\)80020-9](https://doi.org/10.1016/S2092-5212(11)80020-9)
- DaphNE. (2018). *Guidelines for industrial development initiatives in ports*. Interreg Danube Programme.
- Davies, R. B., & Mazhikev, A. (2019). The impact of special economic zones on exporting behavior. *Review of Economic Analysis*, 11(1), 145–174. <https://doi.org/10.15353/rea.v11i1.1520>
- European Union. (2020). *Free zone definition*. European Commission.
- Grubel, H. G. (1984). Free economic zones: Good or bad? *Aussenwirtschaft*, 39, 43–56.
- Hibbard, R. E. (1943). *The Yugoslav free zone in Salonika: A problem in international cooperation*. Northwestern University.
- Hsu, W. K. K., Huang, S. H. S., & Huynh, N. T. (2021). An evaluation model for foreign direct investment performance of free trade port zones. *Promet – Traffic & Transportation*, 33(6), 859–870. <https://doi.org/10.7307/ptt.v33i6.3844>
- Jangizehi, Mansour; Maleki, Mohammadreza; and Salmasnia, Ali. (2022). Evaluation of sustainable development of Iran’s free trade–industrial zones. *Strategic Management Studies Quarterly*, 13(51), 227–244. (in persian)
- Lotfalizadeh Lahroudi, Ali. (2024). A review of the position of free zones in scientific theories and development documents (Case study: Aras Free Trade–Industrial Zone). *Geography and Human Relations*, 6(4), 650–660. (in persian)
- Madani, D. (1999). A review of the role and impact of export processing zones. *World Bank Policy Research Working Paper*, 2238.
- McCalla, R. J. (1990). The geographical spread of free zones associated with ports. *Geoforum*, 21(1), 121–134.
- Meng, G. (2003). *The theory and practice of free economic zones: A case study of Tianjin, People’s Republic of China* (Doctoral dissertation). Heidelberg University. <https://doi.org/10.11588/heidok.00003244>
- OECD/EUIPO. (2017). *Mapping the real routes of trade in fake goods*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264278349-en>

- Papadopoulos, A., & Voidomatis, P. (1987). Evidence for periodic seismicity in the inner Aegean seismic zone. *Pure and Applied Geophysics (PAGEOPH)*, 125(4), 613–628. <https://doi.org/10.1007/BF00879575>
- Papadopoulos, N., & Malhotra, S. (2007). Export processing zones in development and international marketing: An integrative review and research agenda. *Journal of Macromarketing*, 27(2), 148–161.
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly. (1995). Reasons for the lack of success of free zones in Iran. *Economic Studies Office* (Report No. 1500931), 1–15. (in persian)
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly. (2023). A review of the experience of free and special economic zones worldwide: The United Arab Emirates. *Economic Studies Office, Trade Group* (Serial No. 19106, Subject Code 22), 1–43. (in persian)
- Shadikhodjaev, S. (2011). International regulation of free zones: An analysis of multilateral customs and trade rules. *World Trade Review*, 10(1). <https://doi.org/10.1017/S1474745611000085>
- Trampus, F. (2003). *Challenges, threats and new opportunities for the world's free zones*. University of Trieste.
- UNCTAD. (1996a). *Incentives and foreign direct investment*. United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD. (1996b). *World investment report 1996: Investment, trade and international policy arrangements*. United Nations.
- UNCTAD. (2019). *World investment report 2019: Special economic zones – Key messages and overview*. United Nations.
- United Nations. (1990). *Special economic zones (SEZs)*. United Nations.
- World Bank. (1992). *Export processing zones* (Policy and Research Series Paper No. 20). World Bank, Washington, DC.
- World Free Zones Organization (WFZO). (2018). *Free zones of the future: Path to prosperity*. WFZO.